

There are three principal levels of influence of an architectural environment on a personality: psychophysiological, psychological, and logical levels. The paper considers the negative aspects of the architectural environment, in particular, homogeneous and aggressive visible fields.

It summarises the subjective semantics of the architecture image in person's perception of the architectural environment, and the psychological aspect of perception of the architectural environment can be regarded as a dynamic picture in time development.

Key words: *psychology of perception, perception of architecture, architectural environment, subjective well-being.*

Стаття надійшла 20 грудня 2018 р.

УДК 159.922

**Г. М. Лялюк,
О. С. Мороз**

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДТЕРМІНОВАНОГО ВПЛИВУ ДИТЯЧИХ ПСИХОТРАВМ НА ПСИХІЧНИЙ СТАН ОСОБИСТОСТІ У ДОРΟΣЛОМУ ВІЦІ

Аргументовано необхідність аналізу проблеми насильства над дітьми та наведено результати емпіричного дослідження психологічних особливостей відтермінованого впливу дитячих психотравм на психічний стан особистості у дорослому віці.

Емпірично доведено: дитина, яка спостерігала насильство над матір'ю, стає у дорослому віці більш схильною до агресивної поведінки як способу компенсації своєї тривожності й недовіри до світу; сексуальне насильство над дітьми пов'язане з фізичним насильством над ними; жінки значно частіше порівняно з чоловіками потрапляють під вплив сексуального насильства; в занедбаних дітей у дорослому віці частіше виникають негативні думки про себе, комплекси меншовартості та параноїдальні стани як наслідок перенесення в доросле життя оцінних суджень у дитинстві стосовно себе.

Ключові слова: *особистість, психотравма, фізичне та сексуальне насильство над дітьми, ПТСР.*

Постановка проблеми. В умовах соціально-політичних змін, суспільної кризи в Україні дедалі більше дітей зазнають психотравмуючого впливу фізичного і сексуального насильства.

Вивчення психологічних особливостей відтермінованого впливу дитячих психотравмуючих подій у житті людини є актуальним і в соціальному, і в науковому плані. Нині проблема насильства над дітьми, переживання ними психічних травм є значущою через зростання кількості техногенних катастроф, терористичних актів, військових дій, економічних криз.

Пережитий особистістю дитячий психотравмуючий досвід впливає на життєдіяльність особистості, розриваючи цілісність її психічного світу, перетворюючи її життя, змінюючи її життєву позицію у суспільстві й у приватному житті.

Стан дослідження. Проблема впливу травматичних життєвих подій на життєдіяльність особистості водночас є актуальною для представників багатьох наукових дисциплін: медицини, філософії і соціології, юриспруденції, соціальної роботи та психології. Так, медицина, а саме психіатрія, зробила суттєвий внесок у дослідження проблеми посттравматичних стресових порушень, розробляючи і наукові підходи, і методичне забезпечення вияву сили, рівня порушень. Це насамперед стосується виокремлення самостійного синдрому посттравматичного стресового розладу (ПТСР), розробки діагностичних критеріїв ПТСР [1]. Ці дослідження є важливими для розвитку уявлень про феномени психічної травми, психотравматичних ситуацій у психології, проте не виключають інших підходів. Нині більшість наукових досліджень підтверджують, що не лише концепція ПТСР розкриває широкий спектр феноменів, пов'язаних із переживанням травматичного досвіду. Це є і складні психологічні проблеми переживання відчуття провини, втрати сенсу життя, відчуження, і зміни психологічного стану особистості, і зміни ієрархії значущих цінностей, оцінок, міжособистісних стосунків, проблеми соціалізації особистості. У вітчизняній психології дослідження проблеми «психотравма» є поодинокими і мають розрізнений та фрагментарний характер. Значною мірою це пов'язано з доволі відомими соціальними причинами – умовами, які не заохочують аналіз явищ, що відображають сприйняття людиною оточуючої її дійсності як загрожуючої і нестабільної.

Теоретичні й емпіричні дослідження вказують на існування проблем у психології переживань психотравмуючих ситуацій. І це не лише проблеми позитивних чи негативних наслідків переживання психічних травм. Це насамперед проблеми:

– чіткості визначення понять, пов'язаних із травмою, – психотравма, психотравмуюча ситуація, криза, стрес, посттравматичний стрес, вторинна травма (Ф. Василюк [2], Р. Лазарус, Г. Сельє, Т. Титаренко);

– ролі особистості у формуванні та розвитку психотравмуючих ситуацій (Т. Кириленко [3], Е. Носенко, О. Саннікова);

– ролі ситуації у виникненні психічних травм (О. Керик, М. Магомед-Ємінов, Н. Тарабріна [1] та ін.);

– способів переживання психотравмуючих ситуацій (Ф. Василюк [2], І. Малкіна-Пих [4], Б. Фолкман та ін.). Проте найменш дослідженою та вивченою є проблема психологічних особливостей відтермінованого впливу психотравмуючого досвіду на особистість.

Мета статті полягає у з'ясуванні психологічних особливостей відтермінованого впливу дитячих психотравмуючих подій на психічний стан особистості у дорослому віці.

Відповідно до мети, були обрані такі завдання:

– визначити вплив відтермінованої дитячої психотравмуючої ситуації на психічний стан особистості у дорослому віці;

– виявити гендерні особливості специфіки перебігу психотравми.

Виклад основних положень. Наукові дослідження, присвячені аналізу феномену психічної травми (О. Черепанова, Д. Єнікеєва, І. Мамайчук, С. Соловійова, А. Захаров, А. Осипова, Д. Ісаєв, А. Тхостов, Ю. Зінченко та ін.) останніми роками почали викликати неабиякий інтерес дослідників. Поняття «травма» походить від грецького trauma – рана, ушкодження. За енциклопедичним визначенням, це ушкодження в організмі людини і тварини в результаті дії факторів зовнішнього середовища. Психічна травма – це особливий вид травми, що характеризується важкими переживаннями та може призвести до депресій, неврозів та інших хворобливих реакцій. У нашому розумінні психічна травма – це передусім негативні емоції, значний рівень напруженості, тривалі за часом переживання звернені на себе (Я і Я). Це дисгармонія, дисонанс, розлад у психічному світі особистості.

Учені виокремили такі чотири характеристики травми, здатної викликати травматичний стрес [5].

1) подія, що відбулася, усвідомлюється, тобто людина знає, що з нею сталося, і через що в неї погіршився психологічний стан;

2) цей стан обумовлений зовнішніми причинами;

3) пережите руйнує звичний спосіб життя;

4) подія, що виникла, викликає жах і відчуття безпорадності, безсилля що-небудь зробити або не зробити.

Травматичний стрес – це особливе переживання, результат особливої взаємодії людини і навколишнього світу. Це нормальна реакція на ненормальні обставини, стан, що виникає у людини, яка пережила щось, що виходить за межі звичайного людського досвіду. Низка

явищ, що викликають травматичні стресові порушення, доволі широка й охоплює безліч ситуацій, коли виникає загроза власному життю або життю близької людини, загроза фізичному здоров'ю або «образу Я» [4].

Відтерміновані реакції – реакції, що відбуваються не в момент сильного стресу, а після нього (пограбування, звалтування, втрата близьких), але психологічно для людини це не закінчується. Ці реакції виникають на тлі загального благополуччя через тривалий час після події.

Психічні травми – це «душевні рани», що турбують, викликають дискомфорт, погіршують якість життя та завдають страждань. Як і фізична рана, психічна травма може бути різного ступеня «болючості», і, відповідно, «лікування» й термін загоєння будуть різними.

Найбільш незахищеними перед травмою є дитина, яка може пережити психологічний шок, навіть, якщо вона була лише свідком трагічної події, а не безпосереднім його учасником. Водночас сила емоційного реагування може бути настільки висока, що збиває всі налагоджені механізми психологічного захисту. В дитини зникають відчуття захищеності й цілісності власного тіла та відчуття впевненості в собі й у близьких людях.

Іноді ця рана поступово затягується сама собою і дитина відновлюється природним шляхом. У цих випадках відбувається усвідомлення, осмислення, прийняття людиною того, що сталося, не як травматичного, а як життєвого досвіду, як частини своєї біографії.

Зазвичай травматичний стрес розвивається за таких умов [6]:

- дитина сприймає ситуацію як таку, що є неможливою;
- дитина не могла ефективно чинити опір ситуації;
- дитина не могла вивільнити емоційну енергію (стан заціпеніння);
- наявність попереднього невирішеного травматичного досвіду.

Характерною ознакою дитячої психотравми є те, що її головні вияви сягають дорослого життя. Зазвичай час не лікує душевних ран, а лише загострює їх. Саме тоді варто мовити про відтермінований вплив психологічної травми на людину.

До таких належать: депресивні стани, obsесивно-компульсивні розлади, соматичні проблеми (виразки, мігрені, запаморочення, алергічні реакції), реакції неконтрольованої агресії [2].

Отже, вияви психічної травми – це всілякі емоційні, поведінкові, фізичні й емоційні складнощі, які доводиться переживати дитині, яка потрапила під вплив травматичної події. Загалом вони відпові-

дають симптомам ПТСР, а також охоплюють депресію, тривожність, поведінкові розлади, та зокрема вживання психоактивних речовин, самоушкодження, відсутність довіри й емоційну нестабільність.

Відтак психічна травма – це подія, яка з різним рівнем імовірності може призвести чи призводить до порушень установленого життєвого способу буття, руйнування прийнятого особистістю психічного світу.

Переживання психотравми пов'язано з поняттями психологічного захисту та «копінг-стратегій», оскільки, виявляючись в емоційних переживаннях горя, печалі, страждання, психотравма вимагає і свого проживання, переживання її як виходу зі стану дисгармонії, як специфічної діяльності. У вітчизняній психології і психотерапії психологічний захист є важливою формою реагування свідомості індивіда на психічну травму. Водночас насамперед ідеться про захисну перебудову, яка відбувається у системах взаємопов'язаних психологічних настановлень і відношень, у суб'єктивній ієрархії цінностей, яка спрямована на редукцію патогенної емоційної напруги, на виникнення заміщуючих утворень. На противагу захисним механізмам у системі адаптивних реакцій особистості існують копінг-процеси (від англ. – оволодіння). Це механізми активних, переважно свідомих зусиль, спрямованих на конструктивне оволодіння ситуацією. Базовими копінг-стратегіями є: стратегія вирішення проблем, стратегія пошуку соціальної підтримки, стратегія уникання (уникнення). Остання може мати адекватний або неадекватний характер залежно від конкретної стресової ситуації, віку й стану ресурсної системи індивіда.

У психологічній літературі [6; 3; 4; 1] встановлено зв'язок психотравмуючої ситуації з особистісною та ситуаційною тривожністю: що більше травмуючих ситуацій переживали люди впродовж життя, то більш високо вони оцінювали їх вплив, і то виразніший вплив травмуючих подій на поточні ситуації. Приблизники екзистенціального підходу в психології схильні вважати, що все, що б ми не робили, ґрунтується на ухваленні рішень і відповідальності за свободу змін у своєму житті. Отже, людина неминуче постає перед проблемою вибору між випробуваними у минулому альтернативами та між майбутнім, порівняно незвичним і незнайомим. Водночас вона автоматично відмовляється від розгляду інших, перспективніших варіантів, що вимагають отримання додаткових знань і взяття на себе більшої відповідальності. Від рішень, орієнтованих на саморозвиток, людей часто стримує сильне занепокоєння через неможливість передбачити, чим може обернутися такий вибір, страх невдачі та розчарування, які, своєю чергою, можуть призвести до краху надій і психологічної кризи [3].

Із метою детальнішого аналізу досліджуваної проблеми ми підібрали адекватний методичний інструментарій і провели емпіричне дослідження серед пацієнтів відділень Львівської обласної державної клінічної психіатричної лікарні та Державного клінічного наркологічного диспансеру. В дослідженні брали участь 36 респондентів, з яких 15 жінок та 21 чоловік, віком від 20 до 60 років. Проводилась індивідуальна робота з досліджуваними. Респонденти відповідали на питання у запропонованих бланках тестів опитувальників.

Нами були проведені такі методики:

1. Опитувальник «Негативний дитячий досвід», коротка версія Д. Фелліні (адаптація А. Алесева) з метою визначення наявності дитячих травматичних подій у досліджуваних.

2. Симптоматичний опитувальник (SCL-90-R) М. Горовіц (адаптація Н. Тарабріна) з метою оцінки патернів психологічних ознак.

3. Опитувальник посттравматичних когніцій Е. Фоа (адаптація Л. Зливкова) з метою оцінки трьох видів посттравматичних когніцій.

У результаті аналізу й інтерпретації емпіричного дослідження виявлено статистично значущий позитивний прямий кореляційний зв'язок між фізичним насильством над матір'ю та негативними думками стосовно світу ($r = 0,413$; $p = 0,006$), ворожістю ($r = 0,390$; $p = 0,009$) і тривожністю ($r = 0,393$; $p = 0,009$).

У дитини, яка змушена бачити фізичне насильство над матір'ю, руйнується довіра до світу, вона постійно бачить небезпеку з боку інших людей. Відтак стає тривожною, схильною до надмірного хвилювання, безпомічною перед дорослими і світом. На противагу цьому формується ворожість як спосіб самозахисту. Доросла людина, яка стикнулася в дитячому віці з насильством над матір'ю, ймовірно більш схильна до агресивної поведінки як способу компенсації власної тривожності та недовіри до світу.

Також виявлено статистично значущий позитивний прямий кореляційний зв'язок між сексуальним насильством і фізичним насильством ($r = 0,436$; $p = 0,004$) і статтю ($r = 0,439$; $p = 0,004$).

Ймовірно, можна припустити, що сексуальне насильство у досліджуваних респондентів не було поодиноким, а було пов'язаним паралельно із фізичним насильством.

Виявлено статистично значущий позитивний прямий кореляційний зв'язок між відчуттям занедбаності батьками та негативними думками стосовно себе ($r = 0,420$; $p = 0,005$), параноїдальністю ($r = 0,433$; $p = 0,004$), страхом фізично постраждати ($r = 0,463$; $p = 0,002$) та відчуттям непотрібності ($r = 0,387$; $p = 0,01$). За високих показників відповідей на запитання «Чи відчували Ви себе занед-

баними батьками в дитинстві?», показники параноїдальності, страху фізично постраждати та відчуття непотрібності були високими.

Очевидно, що занедбана дитина, яка часто є голодною, неохайною, не відчуває належної турботи й опіки батьків, відчуває себе непотрібною та небажаною. Прослідковується взаємозв'язок занедбаності зі страхом фізично постраждати та приниженням з боку батьків. Занедбаність частіше виникає в неблагополучних сім'ях, де є фізичне насильство та жорстоке ставлення до дітей. Як наслідок – в дорослому віці в людини виникають негативні думки стосовно себе, тому що з дитинства вона звикла до відчуття меншовартості й того, що вона гірша за інших, та параноїдальність як наслідок перенесення в доросле життя оцінювальних суджень щодо себе, які людина могла відчути в дитинстві.

Результати описової статистики дають змогу нам мовити про середнє значення вияву психотравматичних подій дитинства за показниками гендерних особливостей.

Згідно з результатами діаграми (рис. 1), можна побачити, що на питання «Чи хтось змушував Вас до сексу?» 69,0% чоловіків відповіли «ні» й 14,1% відповіли «так». Натомість жінки на це питання відповіли: ні – 31,0%, так – 85,7.

Це свідчить про те, що жінки набагато частіше потрапляли під вплив сексуального насильства.

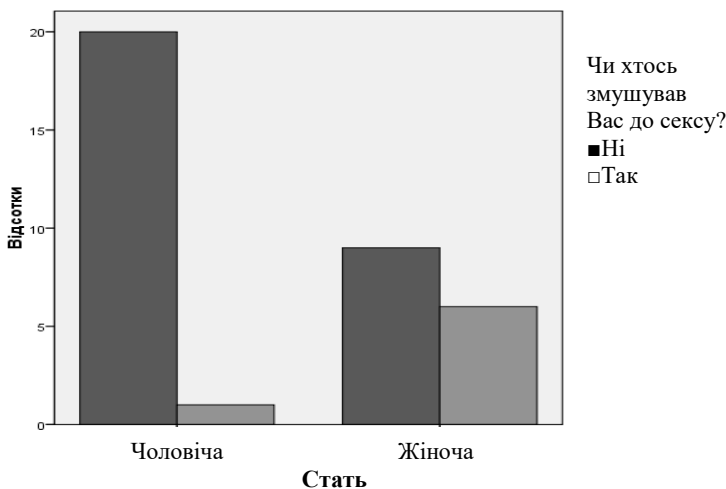

Рис. 1. Відсоткове значення відповідей на питання про сексуальне насильство серед жінок і чоловіків

Аналізуючи діаграму (рис. 2.), можна зазначити, що на питання «Чи відчували Ви себе непотрібним?», 35,0% жінок відповіли «ні», 50% відповіли стверджувально, 65,0% чоловіків на це питання відповіли «ні» і 50% – «так».

Це дає підстави вважати, що значна кількість чоловіків і жінок відчували себе непотрібними.

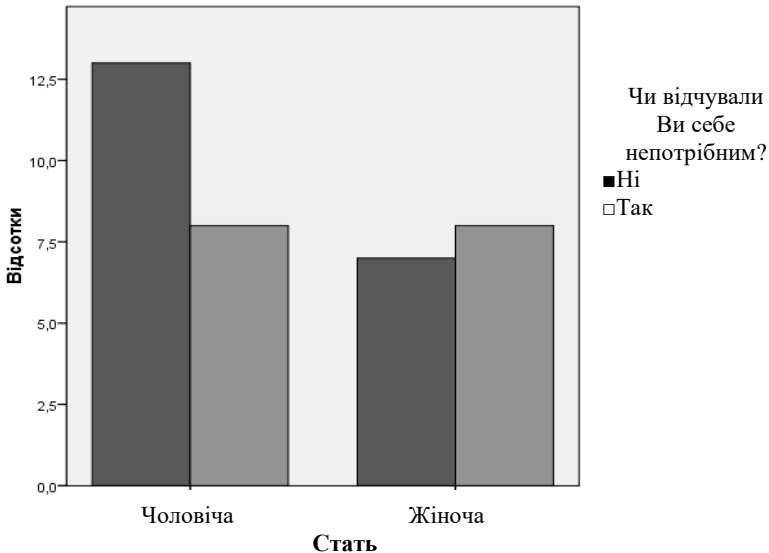

Рис 2. Відсоткове значення відповідей на питання про відчуття себе непотрібним у сім'ї

Аналізуючи показники середніх значень, ми отримали такі результати:

Найвищі показники – негативні думки стосовно себе ($M = 58$, $SD = 22,25229$), тривожність ($M = 35$, $SD = 12,91102$) та негативні думки стосовно світу ($M = 28$, $SD = 8,44530$) (таблиця).

Досліджувані респонденти зазвичай вважали себе гіршими за інших, слабкими і нездатними вирішити свої проблеми. Також у них виявлялася загальна недовіра до світу, відчуття того, що світ небезпечний і злий, відчуття незахищеності перед світом, і людьми, які можуть будь-коли завдати шкоди. Також у середньому в групі дослі-

джуваних виявлено високу тривожність, що свідчить про їхню загальну настороженість, страх перед майбутнім, нервозність і неспокій та частий тремор.

Таблиця

**Середні значення показників
основних шкал опитування, використаних методик**

Шкали методик	№	Мінімум	Максимум	Середнє	Стд. відх
Негативні думки стосовно себе	36	18	103	58	22,25229
Негативні думки стосовно світу	36	10	42	28	8,44530
Самоїдство	36	5	30	16	6,84679
Ворожість	36	0	24	6	5,96418
Тривожність	36	10	63	35	12,91102
Параноїдальність	36	0	24	10	6,85263
Інтерперсональна чутливість	36	0	35	15	9,56826
Дитячі психотравми	36	0	9	3	2,32771

Особливий інтерес становлять середні значення кількості дитячих психотравм у респондентів ($M = 3$, $SD = 2,32771$). Це свідчить про те, що в середньому в респондентів були 3 травмуючі події в дитинстві. Відтак досліджуваним респондентам характерний значущий рівень травматизації.

Висновки. Здійснене дослідження дало змогу виявити головні психологічні особливості відтермінованого впливу дитячих психотравм на психічний стан особистості у дорослому віці: дитина, яка спостерігала насильство над матір'ю, стає у дорослому віці більш схильною до агресивної поведінки як способу компенсації власної тривожності й недовіри до світу; сексуальне насильство над дітьми пов'язане з фізичним насильством над ними; жінки значно частіше порівняно з чоловіками потрапляють під вплив сексуального насильства; у занедбаних дітей у дорослому віці частіше виникають негативні думки стосовно себе, високий рівень тривожності, комплекси меншовартості та параноїдальні стани як наслідок перенесення в доросле життя оцінних суджень у дитинстві стосовно себе.

Отримані результати можуть бути перспективною подальших досліджень відтермінованого впливу психотравмуючих ситуацій на формування особистості, а також можуть бути використані для розробки основних теоретико-методичних прийомів опікунсько-виховної діяль-

ності, превентивної діяльності педагогів, психологів, соціальних педагогів із проблем насильства над дітьми.

1. Тарабрина Н. В. Практикум по психологии посттравматического стресса. СПб.: Питер, 2001. 240 с.
2. Василюк Ф. Е. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций. М.: МГУ, 1984. 200 с.
3. Кириленко Т. С. Пошук гармонії. Емоційні переживання та стани особистості. К.: КНУ, 2004. 100 с.
4. Левін П. Зцілення від травми. М.: Віль, 2011. 128 с.
5. Васильева Н. Л. Теория и методология современного детского психоанализа. СПб.: Изд-во С.-Петербур.ун-та, 2005. 160 с.
6. Злишков В. Л., Лукомська С. О., Федан О. В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. К.: Педагогічна думка, 2016. 219 с.
7. Бьюндженталь Дж. Искусство психотерапевта. 3-е междунар. издание; пер. с англ. и общ. ред. М. Р. Мироновой. СПб.: Питер, 2001. 304 с.
8. Трубицина Л. В. Процесс травмы. М.: Смысл; ЧеРо, 2005. 218 с.
9. Шаллан И. Шкала оценки тяжести воздействия травматического события Горовица. *Практична психологія та соціальна робота*. 1999. № 8. С. 25.

Lialiuk G. M., Moroz O. S. Psychological peculiarities of the delayed influence of children's psychotrauma on the mental state of the person in adulthood

The article presents the necessity to study the problem of violence against children. The study of the psychological features of the delayed influence of children's psycho-traumatic events in the adulthood is relevant both in social and scientific terms. Currently, the problem of violence against children, their experiencing mental trauma is significant in connection with the increase in the number of man-made disasters, terrorist acts, hostilities, economic crises.

The childhood psycho-traumatic problems experienced by a person influence the vital activity of the individual, breaking the integrity of his mental world, transforming his life, changing his life position in society and in private life.

Manifestations of mental trauma are considered as all kinds of emotional, behavioral, physical complications that have to be experienced by a child who has fallen under the influence of a traumatic event. In general, they are consistent with the symptoms of PTSD, and also include depression, anxiety, behavioral disorders, and in particular the use of psychoactive substances, self-harm, lack of trust and emotional instability.

The results of the empirical study of psychological peculiarities of the delayed influence of children's psychotraumas on the psychic state of the personality in adulthood are presented. It is empirically proven that a child who observed violence against her mother becomes more aggressive in aging as a way of compensating her own anxiety and distrust to the world; sexual violence against children is closely linked to physical violence against them; women are much more

likely to be sexually abused than men; abandoned children in their adulthood, are characterized by negative thoughts on themselves; complexes of inferiority and paranoid states often occur, as a result of the transfer of valuable judgments of oneself from childhood into the adult life.

The obtained results may become the prospect of further research of the delayed influence of psychotraumatic situations on the formation of the individual, and can also be used for the development of basic theoretical and methodical methods of trusteeship and educational activities, preventive activities of teachers, psychologists, and social pedagogues on the problem of violence against children.

Key words: *personality, psychotrauma, physical and sexual violence against children, PTSR.*

Стаття надійшла 20 грудня 2018 р.

УДК 159.9-177.3

Н. М. Майорчак

ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПСИХОТЕХНОЛОГІЙ З НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ОСОБИСТОСТІ З ПОДОЛАННЯ БРЕХЛИВОСТІ

Розглянуто можливі причини виявів брехливості особистості та особистісні проблеми, що їх спричиняють. Окреслено різні способи і методи надання психологічної допомоги особам юнацького віку, які схильні до брехливої поведінки.

З'ясовано ефективність психотехнологій із надання психологічної допомоги особистості з подолання брехливості.

Ключові слова: *брехливість, вияви брехливості, перфекціонізм, дисфункціональний перфекціонізм, психотехнології.*

Постановка проблеми. Вияви брехливості особистості мають об'єктивну та суб'єктивну сторони цього явища, в основі якого є намагання особистості вийти з ситуації з найменшими втратами або щось отримати. Водночас особа намагається діяти стереотипно й одноманітно (це, мабуть, є характерним для вікового періоду розвитку особистості, які брали участь у дослідженні). Отже, може йтися про те, що вияви брехливості у поведінці особистості є наслідком недостатнього усвідомлення себе та ситуації, а також браку засвоєних поведінкових патернів із максимальним використанням умов на свою користь або оптимального виходу з ситуації.